

“RECORDS DE LA DARRERA CARLINADA” O EL RETRAT DE L’ARTISTA ADOLESCENT

Que Marian Vayreda es decidís a prendre la ploma a més del pinzell deu tenir a veure, ben segur, amb el compromís que, a partir de la dècada dels noranta, l’artista va contreure amb el regionalisme. D’abans, Antònia Tayadella només ha documentat un text publicat en castellà i amb pseudònim a la revista olotina *El Montsacopa*¹, que va traduir al català per publicar a *La Renaixença* l’any 1898, precisament l’any de la publicació del seu primer llibre, *Records de la darrera carlinada*, l’obra amb la qual Vayreda fa una veritable entrada de cavall sicilià al terreny de les lletres catalanes i, més concretament, de la prosa en català.

Records de la darrera carlinada és un llibre fragmentari que recull catorze narracions breus que el lector pot llegir tranquil·lament com si es tractés dels catorze capítols d’una novel·la moderna, és a dir, escrita en plena crisi del positivisme i sota l’influx del simbolisme, amb la intenció de superar les limitacions que una lectura restrictiva del realisme imposa a la literatura. La mida i la factura d’aquestes narracions no difereixen gaire de les que, entre 1890 i 1898, Vayreda va publicar a les revistes que tenia més a l’abast: *L’Olotí*, la revista que va dirigir a partir de la mort del seu germà Joaquim, a la qual estava estretament vinculat des de la seva creació com a òrgan d’expressió del Centre Catalanista d’Olot, i *La Veu de Catalunya* i *La Renaixensa*, les publicacions barcelonines que més s’adeien amb l’ideari catalanista i tradicionalista d’un convers al regionalisme que durant la seva joventut havia defensat la causa carlista fins i tot amb les armes.

Per això, totes aquestes narracions tenen en comú el didactisme i la doctrina de fons del regionalisme; ara bé, només les que l’autor va reservar per a la confecció dels *Records de la darrera carlinada* comparteixen el tema de la guerra carlista que el jove Vayreda va viure en la seva pròpia pell, i la barreja de penediment, decepció i nostàlgia que determinen la construcció de la veu narrativa en primera persona que fa de nexse d’unió perfecte dels catorze capítols del llibre.

Aquesta veu, que la crítica coincideix a considerar magistral, es correspon amb la mirada d’un home ja madur, pare de família, considerablement cansat que, des de la talaia que construeixen els anys i l’experiència, explica les raons d’una joventut sacrificada a l’encaç d’un ideal que, com tots els ideals, potser val la pena de contemplar des d’una distància prudent. El problema rau, tanmateix, en la constatació que la capacitat de distanciament acostuma a ser inherent al pas del temps, a l’experiència del desengany i a la confecció d’un paradís per definició perdut que només pot existir en la literatura.

---

¹ Francisco “Una velada...cursi”, *El Montsacopa*, núm 71, 16-XI-1884. Sobre la narrativa breu de Marian Vayreda, vegeu Antònia TAYADELLA, “L’atzavara no floreix fins que velleja...” p.168-169.

Així, la perspectiva des de la qual el narrador explica “una colecció de recorts de caràcter íntim, que, més ó menos entelats per la pols dels anys, tenia enmagatzemats á las golfas de ma memoria”,² com escriu Marian Vayreda en el pròleg, és una mescla de malenconia, desil·lusió i penediment que, tanmateix, sembla conduir a la justificació d’una vocació artística a la qual l’autor difícilment es podrà sostreure, com ho demostren aquestes mateixes narracions, escrites sense cap mena d’intenció memorialística ni cap “pretensió de donar á la llum datos inédits pera la historia de la darrera guerra civil”, només per recuperar, ni que sigui per breus instants, a través de l’artifici literari, reconeixent-ne els errors i les febleses, la joventut perduda.

La malenconia és una de les característiques essencials de la consciència d’aquest personatge que vertebrava l’obra i que dóna als *Records de la darrera carlinada* la categoria de novel·la. Es tracta d’una consciència en vies de formació, mancada de punts de referència sòlids, dubitativa. El narrador té disset anys quan decideix anar a la guerra com a voluntari en el bàndol carlí i poca o cap experiència sobre la guerra. Raons? La revolta personal d’un jove catòlic davant la situació de l’Espanya de la Revolució de Setembre, contra l’anticlericalisme que s’hi respira i contra la provocació constant de les tropes liberals: “Aixís la vida, sobre tot en poblacions de curt vehinat, s’anava fent impossible pe’ls que no eran de la seguida, perque’ls insults á personas y bens eran á diari, posantse de fet en vigor la lley de sospitosos pitjor qu’en temps d’en Narváez. La iglesia de Sant Esteve d’Olot, convertida en altra Bastilla, ‘s vegé plena de infelissos qu’eran tancats darrera las reixas dels altars, com feras dins de gavias, pél delictes de tenir parents á la montanya, ó pel de no voler ó no poguer pagar los impostos y derramas que, sense més lley que l’albir y á pretext de la salut pública, s’imposavan. La espayosa nau del temple, en lloch de las salmodias y dels cántichs de la liturgia cristiana, ressonava ab las notas del Himne de Riego y del cancan, executadas á l’orga per mans acanalladas y barroeras; l’emblema de la Trinitat, que hi há dalt del altar major, servía pera’ls exercicis de tiro al blanch, en las beneyteras s’hi abeuravan los cavalls y en l’Altar Major hi cadellava la gossa del comandant.” (“Carlins á montanya”)

Probablement es va equivocar, probablement el narrador dels *Records de la darrera carlinada* hauria pogut trobar una manera més efectiva i més assenyada de mostrar el seu desacord i el desencaix amb la societat i la situació històrica que li han tocat de viure a través d’altres vies, però, emportat per una barreja de rauxa i d’“encongiment, ma ingénita falta d’esperit” (“Carlins á montanya”), no ho fa. No serà fins després de la guerra que Marian Vayreda l’explorarà obsessivament, el camí de la recatalanització de la societat catalana, un cop retornat a Catalunya després del breu exili que passa a França, i disposat a canviar l’estratègia que ha de dirigir la seva actuació cívica. La

---

² Marián VAYREDA, “Quatre mots” dins *Recorts de la darrera carlinada* (1898), Olot, Impremta De Narcís Planadevall. p.v.

“regeneració” de Catalunya dins l’Espanya moderna a que aspira el jove Vayreda és, si es fa a través de les armes, obsoleta.

L’única proposta viable de regeneració passa, doncs, per la injecció de “sang nova” en una societat decandida, sang que vindrà inoculada a través de la doctrina regionalista que Vayreda no dubtarà a convertir, més endavant, en protagonista absoluta de la seva segona novel·la, titulada *Sang nova*, una obra de to vitalista, didàctica i doctrinària, que és, segurament, la continuació natural que dels *Records de la darrera carlinada* pot fer un autor que se sent atret per l’exploració dels abismes de l’ànima i que se sap també moralment obligat a oferir solucions constructives als problemes de la societat.

El lector dels *Records de la darrera carlinada*, un text embolcallat d’una espessa capa de malenconia, de decadència i de mort, es pot sentir xuclat per la psicologia del protagonista, però difícilment sentirà un desig imperiós d’enrolar-se, acompanyant el narrador, al desballestat exercit carlista; ben al contrari, desitjarà que el jove de mirada malgrat tot innocent hagués estat condemnat a passar per un camí tan difícil i dolorós per arribar a veure, a cops de realitat, l’absurd de la guerra. És per això que el narrador ofereix al lector prou indicis per copsar i compartir l’abast de la pròpia decepció, de la desil·lusió ocasionada pel desencaix terrible que hi ha sempre entre l’ideal i la realitat, entre les expectatives del jove soldat reaccionari i idealista i el curs d’una guerra que, tot i semblar de cartó pedra, es va cobrant implacablement les seves víctimes: l’“home d’uns trentacinch anys que possehit d’una mena d’exaltació, nos cansava d’animarse y animarnos” de “Bateig de foch” i que cau fulminat per una bala, o l’intrèpid Noi de l’Alou, personatges –el segon molt més que el primer– que es fan més entranyables com més absurda és la seva mort, d’altra banda completament inútil, al pic de la vida.

Decepció i desil·lusió són, doncs, indestriables de la imatge èpica que el narrador s’havia fet de la guerra a través de les històries i llegendes que li havien explicat o de la literatura que havia llegit, i que haurà de reconsiderar. La realitat, al camp de batalla, se li presenta en forma de “Xacolatera”, el “primer canó d’artilleria de que disposáren las forsas carlinas de Catalunya”, un canó de fabricació casolana –“á mi, malgrat tota la meva admiració y tot lo meu entusiasme, ‘m semblava fet d’un esclopeter”, comenta el narrador a “La Xacolatera” –que l’exèrcit carlí passeja a trompicons per la muntanya, i esdevé la representació més clara de la mala organització i de la desfeta militar i moral del carlisme.

L’episodi titulat “L’Esquadró de la Sanch”, un dels més celebrats per la crítica de l’època, constitueix el punt culminant d’aquesta desil·lusió, que Vayreda aconsegueix d’insinuar a través de la visió que té el narrador d’una de les cares més amagades de la guerra, la més antièpica, la més descoratjadora, la més real.

A través de la caricatura, de l’accentuació de la cara més sòrdida de la realitat a través de la tècnica de l’aiguafort, Vayreda aconsegueix en aquest capítol

central dels *Records* un cop d'efecte definitiu. Set o vuit-cents carlins, "homes de bon apetit", són a Sant Feliu de Pallerols. Fa fred i la gent és dintre les cases.

L'escenografia que acompanya l'arribada de l'Esquadró de la Sang és feta de "carrers escassament illuminats per alguns raigs de llum que s'escapava a través de las vidrieras de las botigas, animadas casi totas per alegres y fressosos tertulians ó compradors". El narrador aprofita el "camp lluminós que projectavan los quinqués d'una taberna" per aconseguir l'efecte frantasmagòric que es proposa. Aquest camp lluminós equival al canó que, en un escenari a les fosques, destaca només una part de l'escena i en determina el fragmentarisme i, per tant, el xoc emotiu amb l'espectador i, és clar, amb el lector queda assegurat.

Després del primer personatge que el travessa- "I corneta qui, rebent la llum de plé á plé, projectava sa ombra, engrandida fantásticament, sobre la paret d'una casa vehina"-, "entre espectechs de ferraduras y fogaradas, entrá en la llum un altre fantasma. Era'l capitá del esquadró, vell de llarchs ganyils blanchs, cara xuclada y ayre petulant, ab la boyna de ballesta, á estil de Zumalacarregui, vestit ab trajo de tall mitj francés, mitj no sé qué, ab galons de comandant á las mánegas. Anava ab los colzes separats del cos, empunyant, ab las respectivas mans, lo sabre y las regnas y mirant á tots cantons, esverat, tal com si estés sobre una caldera á punt de reventar."

Vayreda fa que la veu narrativa no expliciti fins molt més endavant el sentit d'un espectacle macabre com aquell. L'eficàcia indubtable de la descripció s'explica per la perfecta utilització, entre d'altres recursos expressius, de la fal·làcia patètica, com ocorre amb el perfil del cavall del capità, que esdevé el·lípticament, reforçant el sentit de la "Xacolatera", símbol de la decrepitud, del patetisme i de l'exhauriment del carlisme tal i com l'entén Vayreda:

"Lo motíu de sa preocupació era la bestia: un cavallás negre, de llarga cua y crin esbullada, que semblava que tingués tots los dimonis á dins de cos, malgrat que'ls óssos, apuntantli per tot, no li dona van pas péu pera gastar tanta gallardía, si de tal podían calificarse uns impulsos desordenats de rabia, complertament despossehits de noblesa. Tota sa fatxa, mes que de cavall, era de porch singlá. Ab lo cap baix y la mirada feréstega, blanquejantli'ls ulls á moments, com los d'un toro, la boca escumejant y las orellas ajamulidas, com á punt de guitar, anava fent cabriolas de borratxo, braholant, més que renillant, com un gos foll á punt d'embestir. Passá la faixa lluminosa se perdé en l'ombra de l'altra banda, ahont seguíren sentintse'l tracatreig de sas ferraduras sos esbufechs y l'apurada véu de son amo, qu'en llenguatje xamporrat, que recordava'l pá de la emigració, cridava de tant en tant:

-¡*Quítate allá, tú, noy! ¡Sacarbleu!*" No és fins més tard, després que una interminable corrua de fantasmes ha anat fent acte de presència a l'escenari delimitat pel focus de llum que el narrador explícita la reflexió que li suscita

aquell espectacle. Ben lluny de l'anècdota que suposa la circumstància concreta de la guerra carlista, el narrador parla de la fugacitat de la vida i del relativisme que prenen, en contrast amb aquesta fugacitat, les grans gestes que fan merèixer el títol d'heroi:

“Peró aquell llastimós estol de runas y desperdicis, aquella macàbrica cavalcada, desfilant pausadament al compás del soroll de llauna de las penjantas vaynas, y al rossech de las ferraduras fluixas y mitj despresas dels ronyosos casocos, que sonavan com cadenas de penitents aquella llarga filera de fantasmas, gitada y engolida instantáneament per las ombas de la nit, després de mostrar per un breu instant sa propia miseria, m'impresioná d'una manera fonda. Me semblava la imatge de las generacions, sortint de las ombas de lo inconegut y sepultantse en las del oblit, després de brillar momentáneament ab claror de foch follet al raig de sol de la historia, igual que'ls corpúscols que flotan per l'espai, se fan visibles al atravesar la faixa lluminosa d'un raig de sol que's projecta dins d'una cambra fosca.

Perque, es qu'alló també'n tenia d'història. Aquells homes, tots l'havían fet, petit ó gros, son paper. Uns eran *héroes de dos ó tres guerras* que havían militat á las ordres d'en Borges, d'en Zorrilla ó d'en Marsal, y altres, encara que joves, havían alcançat lo suprem honor que concedeix lo Deu de la guerra á sos escullits, ó siga'l de rodar per la pols, banyats en la propia sanch, poguent contarho; y aquells cavalls, no era pas menjant grana á l'estable que havían arribat á aquell grau de miseria, doncs tots ells, quin més y quin menos, portavan sa fulla de serveys pintada á las costellas, després d'haver trepitjat tots los camins tranzitables é intranzitables de la montanya.”

Novament, l'equivocació o el pecat fan acte de presencia a la narració. Si el pas del temps i la circumstància històrica és capaç de posar en entredit paraules tan arrelades a l'imaginari col·lectiu com guerra, heroi o ideal, com pot justificar el narrador la seva participació directa a la guerra? En realitat –i això contribueix a engruixir el sentit dels *Records de la darrera carlinada*–, el narrador mai no intenta justificar-se. El text és una espècie de confessió de l'individu que, posat davant per davant d'una situació límit, ha vist com la raó reculava davant l'instint, com la bèstia s'apoderava del lloc de l'home, i actuava pel seu compte. Aquest problema de consciència, que plana per damunt de tota l'obra i n'esdevé un altre eix vertebrador, queda més o menys explicitat en un dels primers capítols dels *Records*, “Bateig de foch”, quan el narrador explica la seva primera experiència al camp de batalla, davant l'enemic:

“Ignoro si tots los que per primera volta se troban en consemblant cas, experimentan iguals sensacions, però'm figuro que aquéstas poden variar en la forma segons los distints temperaments, però en lo fons, conceptúo que tothom deu anar á parar igual ordre de reflexions. En quant á mí, tinch de confessar que'ls pochos minuts que transcorregueren desde la vista del enemich fins á rompre'l foch, me fóren sumament anguniosos y me sembàren eterns. Sòls

podria compararlos ab lo tránzit del reu en capella: la idea de la mort se 'm representava ab tota sa nuesa, convidantme á resar credos y fer confessió general, de lo que á lo millor me'n distreya no sé quina mena de curiositat per lo inconegut, que me portava á desitjar lo mateix que'm feya formiguejar de por, obligantme á pendre nota dels més petits detalls, admirantme de no trobarhi sempre la deguda relació ab lo que allí's preparava y que, mos ulls, prenía las proporcions d'una gran tragedia. Aquesta falta de relació entre'l món exterior y mon estat d'ánimo, 'm produhía las més xocants sensacions y'rn sueria reflexions d'un género ben ignocent. ¿Per qué (semblava preguntarme á mi mateix) si á mí'l cap me bull, si'l cor se'm desboca com un cavall sense brida, si ja sufreiro totas las angoixas de la agonía y presento totas las amarguras del tránzit mortal y tot lo trastorn de la naturalesa quan passa del ser al no ser (y aquí confonía la naturalesa universal ab la naturalesa individual), ¿per qué aquesta naturalesa no s'associa ab mí en aquesta crissis que's prepara? ¿Per que'l sol joguineja encara ab los brancatges dels arbres, ab las floretas dels prats y las blancas parets de las casas, inundantho tot ab sos més daurats raigs de la posta? ¿Per qué l'aygua del riu llisca rissada y platxerosa, reflectant com sempre las verdas riberas, y'ls aucells cantan y saltironan per las branca, y fins aquell escamot d'eugas pastura tranquilament per la prada entre tiris y troyans sense ferne altre estat?"

Deixat de la mà de Déu, sol en el món, l'individu escindit davant del perill és perfectament capa d'adonar-se com és l'instint de la bèstia i, per tant la lluita per la supervivència, el que el fa actuar. Qualsevol mena d'heroisme, per aquesta regla de tres, quedaria automàticament relegat al terreny de l'animalitat, ben lluny de les virtuts que estimen els déus:

"Aixís entre ansias, suors y esgarrafansas, mirava acostarse l'enemich en direcció al pont qu'estavam encarregats de defensar. Com las municions no abundavan gayre, se'ns doná orde d'estalviarlas, prohibintnos rompre'l foch fins á senyal. L'enemich, que anava més ratxós, no gastava tants compliments y'ns foguejava de valent, essent sóls contestat per altrás guerrillas, á dreta y esquerra nostra.

Rompérem per fí, atraguent sobre nosaltres lo principal foch de l'enemich. Las balas rebotían per las parets del cementiri, esquitxantnos de calsobras, y dels xirprers y desmays se'n desprenía, cayentnos per damunt, una pluja desfeta de fullám y branquillons. Alló esvaní totas mas anteriors ideas, portantmen de novas, més confosas y rápidas. Los sons aislats de las balas, sumantse y multiplicantse, 's convertían en un soroll vagorós com d'una caldera en desvaporació, mentre que l'espetch de las escopeta das se fonía en una mena de tronada sorda com brahó de la mar enfurismada, sentintse sóls, secas y claras, las detonacions que sonavan més aprop de nostras orelas. Allavors me semblava sentir dintre mí com duas personalitats diferentas y fins antitéticas. Per una part, l'instint animal, l'arrapament á la vida ab tots sos terrors y debilesas; per altra, l'atractíu de lo nou, de lo gran, de lo heróich, ab totas sas

cobejansas y fantasías. Se comprén que de la lluyta d'aqueixos dos sentiments, de la supremacia de l'un ó del altre, ne resulta'l valor ó la cobardía del individu. Lo sentiment del honor, lo cumpliment d'un dever, l'abnegació del sacrifici en pró d'una causa justa y santa, poden entrar per molt en la formació de valents y d'héroes; però l'afany de notorietat, la sét de gloria, la vanitat, lo respecte humá en fí, s'ha de reconéixer que son també factors importantíssims pera ofegar l'instint de conservació. Per aixó, jo poso'l valor del torero, que lluyta davant de milers de testimonis que han de premiarlo ó vituperarlo sobre'l camp, cent colzes per sota del valor del infelís soldat que, en las darreras guerrillas ó fos entre la massa anónima de la entitat numérica, lluyta sense testimonis, sense esperansa de gloria, ni de premi, ni tan sóls d'agrahiment."

Aquesta lluita interior té importants conseqüències en la construcció de la consciència moral del protagonista dels *Records de la darrera carlinada*. Al cap de vint anys dels fets que relata, el narrador sent nostàlgia del paradís perdut de la joventut, tot i reconéixer els perills de la rauxa, la manca de valor que, a causa de la mateixa joventut, tenia allò que per a un catòlic és més sagrat, la vida:

"¡Ditxosos temps aquells! Jo era jove per la edat, però'l cor m'anava encara quatre anys enrera. Jo creya que cada hu portava, pintat al front, lo sagell de sa virtut ó l'estigma de sa dolentería, aixís com creya també que totas las cosas s'anomenavan pél seu nom. Avuy ... crech més que allavors, puig fins crech ... que hi hán cosas en que no s'hi pot creure. Afortunadament, he servada la fé en Deu, però la fe en los homes y en llurs cosas ha rebut ben fortas ensopegadas."

El conflicte entre l'ideal i la realitat, entre la il·lusió o la rauxa de la joventut i el seny de la maduresa, entre l'instint i la raó, el narrador dels *Records* el sintetitza en la idea de sacrifici, de renúncia. Per això, veu amb nostàlgia la joventut passada, malgrat totes les equivocacions que la maduresa li fa reconéixer:

"Aixís es que, ab la vida a l'encant, sense saber may ahont dormiría á la nit ni ahont esmorzaría al matí y, lo qu'es més, sense saber may si veuría pondres lo sol que vey a naixer, espellinsat de roba y mal menjat de cos, puch assegurarho, es lo período de la meva vida que més fácil y apaciblement han transcorregut las horas per mon esperit, lliure de les perturbacions, dubtes y contrarietats que, inherents á aquesta trista vida, no tardáren á fer niu en la meva ánima." ("Fantasías ")

El narrador dels *Records* sent nostàlgia de la joventut, de la il·lusió, de la vida, i no pas, com s'ha dit, el carlisme, que l'any 1898 Marian Vayreda considera perfectament obsolet i superat per la doctrina regionalista, i que el narrador dels *Records*, contempla sota un vel de pols. I aquesta nostàlgia, indestruïble dels remordiments de consciència que el mateix sentiment li provoca, tensen la corda d'una narració que és, per definició, conflictiva, situada entre el voler

i el doler, entre el desig i la renúncia, entre la rebel·lió i el penediment, entre la vida material i la vida espiritual, entre la vida i la mort; el mateix conflicte que hi ha al fons de l'altra gran novel·la de Vayreda, *La punyalada*, on l'escissió del subjecte que pateix en el seu interior el narrador dels *Records de la darrera carlinada* s'encarna en dos personatges diferents, Albert Bardals i l'Ibo, el bandoler, i alhora una sola consciència, en lluita amb ella mateixa, que Vayreda aconsegueix de representar com una titanornàquia de la vida interior a partir de dos personatges colossals.

Casacuberta, Margarida. 2002. "Records de la darrera carlinada" o el retrat de l'artista adolescent. Marian Vayreda i Vila (1853-1903) La recerca d'una veu pròpia (pp. 64-78). Editorial Llibres de Batet